

Háttéranyag a sajtó részére

A világ termékenységének változása (Pongrácz Tiborné demográfus, KSH NKI, pongracz@demografia.hu)

A termékenység szintjének legkifejezőbb mutatója, a teljes termékenységi arányszám¹ (total fertility rate, TFR) szerint ma a világon átlagosan 2,6 gyermek jut egy nőre, ám az országos értékek a hétnél is több gyermektől (lásd Mali és Niger) az alig egy gyermekig (például Cseh Köztársaság, Ukrajna) szóródnak. A túlnépesedés veszélyétől tartó olvasó számára megnyugtató hír, hogy az elmúlt 50 év alatt a világ átlagos termékenysége jelentős mértékben, csaknem a felére esett vissza, és a csökkenés valamennyi régiót érintette.

A gyors termékenységcsökkenés Kínában spontán és adminisztratív tényezők együttes hatására vezethető vissza. Az okok egy része a társadalmi-gazdasági fejlődés velejárója (a nők iskolai végzettségének emelkedése, emancipálódása és munkavállalása, a gyermekek felnevelési költségének emelkedése, a csecsemő- és gyermekhalandóság javulása, a korszerű fogamzásgátlás, stb.) Az ismert és általánosan ható tényezők mellett azonban Kínában fontos szerepet játszott a gyermektervezés és gyermekvállalás folyamatába történő hatalmi beavatkozás.

Indiában hosszú időn keresztül a halálozások számának jelentős csökkenése és a termékenység magas szintje volt a jellemző. E két demográfiai folyamat eredményeként a 20. század utolsó harmadában exponenciálisan, évi 2–2,3%-kal nőtt a népesség száma. Az 1980-as években öt alá, az 1990-es években négy alá csökkent teljes termékenységi arányszám eredményeként a 21. század elejére 1,9%-ra mérséklődött a szaporodás évi üteme. Az indiai kormány megengedőbb, inkább a párok meggyőzésére irányuló, semmint erőszakos beavatkozásra építő családtervezési politikája következtében a születések száma kisebb mértékben és ütemben csökkent, mint Kínában. Ez a jövő kilátásait nézve India számára – Kínához viszonyítva – inkább előnyös lehet. A demográfiai folyamatokba történt erőszakos beavatkozás Kínában ugyanis a korstruktúra torzulásához, a népesség öregedésének idő előtt megindulásához vezetett.

Az általános világtrenddel ellentétben Európa népességszáma folyamatos csökkenést mutat. Magyarország volt az első európai ország, ahol a lakosság számának abszolút csökkenése megkezdődött (1981-ben), és ez a negatív folyamat azóta is tart. A termékenység Európában általában nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját, Magyarország pedig az igen alacsony (1,2–1,3 TFR) termékenységű európai országok csoportjába tartozik.

¹ A leggyakrabban számított, úgynevezett keresztmetszeti termékenységi arányszám azt az átlagos gyermekszámot jelenti, amennyinek egy nő élete életet adna, ha szülésének valószínűsége termékeny életszakaszának (15–49 év) minden egyes korévében megegyezne a megfigyelt időszakban (általában egy naptári évben) 15, 16, ... 48, 49 éves nők tényleges szülési gyakoriságának összegével.

A termékenység a hagyományos világban (Őri Péter történész, KSH NKI, ori@demografia.hu)

A tudományos hagyományoknak megfelelően három alapfeltevésből indulunk ki:

1. A múltban magas és – elsősorban a járványok miatt – változékony volt a halandóság, amelynek szintjét az ember nem tudta befolyásolni, csak a lényegében korlátozás nélküli termékenységgel ellensúlyozni.
2. Az másik feltevés az, hogy a hagyományos társadalmakban (Európában és Észak-Amerikában a 19. század közepe előtt, másutt nagyjából a 20. század közepe előtt) nem volt születésszabályozás. A gyermekek számának tudatos korlátozása nélküli termékenységet Louis Henry² ötvenes években bevezetett terminusával élve „természetes termékenység”-nek nevezzük.
3. Végül a harmadik feltételezés azt juttatja kifejezésre, hogy a termékenység és a halandóság, illetve az általuk meghatározott népességnövekedés, valamint a rendelkezésre álló erőforrások között hosszú távon egyensúlynak kell lennie. Ennek értelmében magas halandóság nem járhat tartósan együtt alacsony termékenységgel, illetve alacsony halandóság hosszú időn át nem társulhat magas termékenységgel, mert ez vagy az adott népesség kihalásához, vagy a létfenntartás forrásainak kimerüléséhez vezetne.

1880 után Európa nagy részén visszafordíthatatlanná vált a "természetes" termékenység eltűnése. A termékenység csökkenésének kezdete és üteme zavarba ejtően kevésbé függött össze az adott térségek modernizációs szintjével, az életszínvonal alakulásával vagy éppen a csecsemő- és gyermekhalandósággal. A folyamat egészét tekintve azonban a termékenységi átmenet a modernizációs folyamat részét képezte. A két világháború közötti Európában már teljesen nyilvánvaló az új demográfiai rendszer (alacsony termékenység és hosszú élet) létezése.

Ugyanakkor az Európán és Észak-Amerikán kívüli világban a "természetes" termékenység korszaka egészen a 20. század második feléig tartott. Az 1970-es években még gyakoriak az olyan magas termékenységi értékek, amelyek Európában a 18–19. századi hagyományos európai társadalmakat jellemezték. Négy fölötti teljes termékenységi arányszámot ma már csak Afrikában, Közép-Ázsiában és az Arabiai félszigeten találunk, s a változás ezzel nem állt meg. Modern világunkban a termékenység és a halandóság határai tágabbak, s a növekedés különbségei is nagyobbak, mint régen.

Összeállította:
Daróczi Etelka
a KorFa szerkesztője

² Gautier, E.–Henry, L. (1958): *La population de Crulai, paroisse normande*. Les cahiers de l'Ined, No 33.